

Штатах Америки, у Мюнхені відбувся з'їзд, у якому взяли участь закарпатці з сусідніх країн Європи і Америки.

У 1953 р. І.Й.Сарвадій переїхав до Америки і опинився в Чикаго, де активно включився в суспільно-громадське життя різних українських організацій, яких можна нарахувати до двадцяти, організував разом з дружиною конкретну допомогу своїм землякам з маленької батьківщини.

Декілька разів побував у рідному Хусті, листувався з Миколою Бандусяком, і всі його найголовніші політичні матеріали і спогади опубліковані в журналі «Карпатський край».

ТАЦИНЕЦЬ ФЕДІР ІВАНОВИЧ (1911-1939)

Ще не так давно про Федора Тацинця на Верховині майже нічого не знали. Пам'ять про нього збереглася хіба серед старожилів Келечина та його родичів. Але раптом... Усе почалося з прийняття Міжгірською організацією Народного Руху України рішення про увіковічнення пам'яті патріотів, що загинули під час угорсько-гортистської окупації. Стало відомо, що біля Соймів (у березні 1939 р.) були розстріляні чотири невідомі герої. Було вирішено на місці страти встановити дерев'яний хрест і провести громадянську панахиду. Так би все, напевно, й закінчилося, якби через деякий час не знайшлася немолода вже людина, яка повідомила, що одним з невідомих розстріляних був Федір Тацинець. До речі, в книзі відомого історика Петра Стерча «Карпато-Українська держава» є список полеглих у 1939 р., де 97-им значиться він.

Федір Тацинець народився в селі Келечин теперішнього Міжгірського району. Успішно закінчив місцеву школу, вирішив продовжити навчання в Ужгородській учительській семінарії, де провчився до третього курсу.

Травень 1930 р. Ужгород. З приміщення театру вийшов архidiaкон Євмен Сабов в оточенні своїх соратників Степана Фендика і Йосипа Камінського. Щойно завершилися загальні збори «Общества имени Духновича». Товариство жваво обмінювалось думками, виходячи на вулицю, що вела від театру. І раптом... молодий хлопець, років 18-19-ти, в цей час спокійно витягнув з кишені щось подібне на револьвер, і, майже не цілячись, вистрілив. Замість, здавалося б, гучного пострілу, всього-навсього щось лягнуло. Євмен Сабов нічого не зрозумів. Недалеко від нього стояв хлопчина з револьвером в руці, з дула якого йшов димок...

Терорист був миттю заарештований і почався судовий процес, що увійшов в історію під назвою «Справа Тацинця».

В 20-х роках на Закарпатті була зроблена спроба створити організацію, щось подібною на зразок ОУН в Галичині. Як писав Ю.Химинець, ця організація не була самостійною, а повністю залежала від галицького УВО.

Очоловала її Стефанія Новаківська, яка, фактично, доручила учневі Ужгородської вчительської семінарії Федору Тацинцю здійснити замах на одного з лідерів русофілів Євмена Сабова. До замаху ця молода людина, зрештою, була зовсім невідомою. Особливо популярним Тацинець став наприкінці 30-х років, коли служив поручником Карпатської Січі. Але це буде через вісім років. А тоді, в травні 1930 р., Сабов не зрозумів, що куля, яка вилетіла з револьвера, була направлена в нього. Він продовжував спокійно йти по дорозі від театру і аж через 200 метрів Й.Камінський, який дещо затримався, наздогнав Сабова:

— Чи чули Ви що-небудь?

— Нічого не розумію. Хлопець, револьвер...

— Стріляли у Вас. Це звичайнісінький атентат (*замах — Авт.*).

Пізніше, на судовому процесі, який був організований проти групи С.Новаківської, Євмен Сабов на запитання голови суду: «чи Тацинцеві смотрел в лицо, як той став з револьвером», преподобний архидиякон буде певнено відповідати: «Да, да, я смотрел на улицу». Для Сабова, як бачимо, не було великої різниці між словами «лицо» і «улица». Правду кажучи, він не вимагав покарання студента Тацинця.

Так звану «Справу Тацинця» преса Закарпаття, відповідно до своєї спрямованості, трактувала по-різному. Як слід було чекати, русофільські газети миттю накинулись на «Просвіту», волошинську «Свободу», звинувачуючи їх в організації замаху. А як зреагувала на ці нападки «Свобода»? В газеті було опубліковано кілька великих статей, метою яких було відмежування від цих наклепів. В номері за 29 травня 1930 р. невідомий автор писав, що «лишень підла і лукава душа може кидати такі глупі підозріння на нашу чесну, тяжку і циру культурну працю... Навпаки, ми уживання таких способів ніколи не одобрjali, а ми такого способу ані потребуємо, бо жива народовецька ідея того не потребує...». Про те, що український напрям не мав нічого спільного з організаторами замаху, говорилося і в номері за 19 червня: «...лише страху ради виконаний вистріл... зденерованого молодого студента, дав причину нічим ворогам нашого народу, щоб заревли і посилали літанії (*маси — Ред.*) клевет, образ і підозрінь проти нашого святого народного діла...».

Таким чином, волошинська «Свобода», фактично, засудила даний замах і цим самим відсторонилась від його організаторів. Це є свідченням того, що вона не мала будь-яких стосунків з щойно утвореною ОУН. Хоча дещо пізніше, коли на її сторінках буде робитись детальний опис проходження судового процесу, симпатії будуть, все-таки, на стороні Тацинця. Можливо, що Волошин не хотів відкрито підтримати Тацинця, боячись закриття українських організацій. Якби там не було, але в 1938-1939 рр. Федір буде знаходитись у керівництві Карпатської Січі під псевдонімом «Крот». І про нього, як про одного з найактивніших січовиків, будуть писати П.Стерчо, В.Гренджа-Донський, Ю.Химинець.

Цей замах можна порівняти з аналогічною ситуацією, яка склалася в 30-х роках в Галичині. Тоді Степан Бандера та його однодумці організували замах на польського міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького, під час якого потерпілий помер від смертельних ран. Митрополит Андрей Шептицький теж засудив цей акт, як також засудив терористичну діяльність ОУН. Що стосується нашого ставлення до верховинця Федора Тацинця, який віддав своє життя в трагічному 39-му, то його слід поважати хоча б за те, що вже тоді, коли зрозумілою для всіх була безнадійність становища, він продовжував партизанську боротьбу. А що стосується замаху 1930 р., то він був не те що корисним, а навпаки, шкідливим, оскільки він завдав сильного удару українському рухові, який і так тоді був значно слабшим, ніж русофільський.

«Справа Тацинця» розглядалася судом присяжних в Ужгороді 3 листопада 1930 р. Звинувачені і С.Новаківська, і Ф.Тацинець заявили, що не ставили перед собою мету вбивства Сабова. Сьогодні важко однозначно відповісти на це питання. Додамо, що цього не вдасться, можливо, дослідити нікому. Історик повинен не тільки вивчати документи, але й бути своєрідним психологом. Інколи потрібні, навіть, емоції... Надамо слово Федору Тацинцю: «Я не хотів нікого вбивати, а хотів лиш звернути увагу публічної opinio на то, що тутешній руський нарід це не москалі і що так звані дні «руської культури», улажтовані духовничівцями, це пагубна робота скритих фанатичних душ, котрі найшли собі до тої цілі фальшиво амбітні одиниці, що для своєї хворобливої амбіції підпирають нищення рідного народу».

У нас є чимало доказів того, що місцева влада не дуже прихильно ставилася до процесу українізації Закарпаття. Так, Гренджі-Донському заборонили прочитати його вірш про Тараса Шевченка, а комісар поліції А.Шпеник змушений був зізнатися, що власноручно зривав в день «руської культури» національні відзнаки українців, бо вважав їх за провокацію. Йому було незрозуміло, як могли українські студенти вийти на демонстрацію під синьо-жовтими прапорами. Звичайно, можна назвати чимало випадків на захист демократичної Чехословаччини. Достатньо одного факту: 1939 рік, Колочава. Група галичан приїхала «піднімати» свідомість закарпатців. Один з молодих хлопців миттю виліз на горище і скинув вниз чехословацький прапор. До нього спокійно підійшов жандарм місцевої управи і, поплескавши по плечу, знову ж таки спокійно, сказав:

— Пане, то не є файно.

Дуже швидко інцидент було улагоджено. Біля синьо-жовтого з'явився і прапор Чехословаччини. До цього варто додати тільки одне. Тоді, наприкінці 30-х років, докорінно змінилась ситуація, причому на користь українського напрямку.

Однак знову повернемося до судового процесу над Тацинцем. Стефанія Новаківська, головний ініціатор замаху, поступила благородно і всю вину

взяла на себе, що звичайною мірою і зробило свою справу. А тепер познайомимось з представниками Феміди. Головою суду був Фотанек, а членами Ком'ятій і Мориль, тобто два чехи і один угорець. Прокурором теж був чех. До залу вводили свідків, яким давали запитання то прокурор, то адвокати. Тацинець продовжував наполягати на своєму: він не хотів вбивати Сабова, пояснюючи це тим, що з його револьвера вбити просто неможливо, бо він «старе ряндя». Для цього створили спеціальну комісію експертів, яка прийшла до висновку: «З того револьвера майже неможливо вистрілити». Один із них твердив, що «пробував стріляти много разів всякими набоями, однак не годен був добути вистрілу, і що той вистріл це лиш дивний випадок».

Тацинець знову додав, що не хотів убивати Сабова, а здійснив цей замах тільки «задля демонстрації», щоб привернути увагу громадськості. Його заключне слово свідчить про те, що цей молодий хлопець не був авантюристом, а чітко притримувався української ідеї: «Я то зробив для свого народу, а засуд чи сякий, чи такий, не відстрашить мене від праці для рідного народу...». Це не були пусті слова. Майбутня робота в «Просвіті», участь в захисті Карпато-Української держави це підтверджує.

Вирок суду був таким: Стефанія Новаківська, як головний ініціатор замаху, була засуджена на 5 років позбавлення волі, Тацинцеві дали 1 рік «санаторію», як назвав Гренджа-Донський в'язницю. Через деякий час відбувся пересуд і Тацинцеві строк збільшили.

Цей замах не стільки привернув до себе увагу громадськості, як загострив і без того напружену обстановку в краї. Але було б набагато більше користі, якби ці два великі культурно-просвітні товариства — духовничівці і представники української ідеї, віднайшли шляхи до взаєморозуміння і зближення. За такої умови багатостраждальне Закарпаття тільки б виграло. Цього найбільше боялися колонізатори краю.

Збереглися кілька світлин Тацинця. На одній з них Федір стоїть разом з секретарем А.Волошина Іваном Рогачем і Іваном Романом у формі січовика-офіцера. Знали його як людину ввічливу, елегантну.

Йосип Рушак пригадував, що Тацинець, «як вийшов з тюрми, не міг студувати, а мусив робити дома на господарстві. Ми з ним нав'язували стосунки і він з нами грав представлення, як правило, любовника моєї сестри. Ці вистави організувала «Просвіта» в Міжгір'ї. Про те, що Тацинець брав активну участь у роботі міжгірської «Просвіти», писав і колишній просвітянин із с.Ізки Степан Бобинець.

Нам відомо, що Федір Тацинець взяв участь у боях 14 березня як керівник загону по захопленню місцевого готелю в Хусті. Юліан Химинець писав: «Ані Тацинець, ані Довгопільський не можуть дістатись до гостиниці, зате Довгопільський займає хату з одного боку площі, а Тацинець — з другого, тільки чехи групу останнього розпоростили, і він з рештою від-

стрілювався з-поза будинків». Січовикам довелося тоді воювати і проти чехів, і проти гортистів. Так би мовити, воювати на два фронти. 15 березня тривали запеклі бої слабоозброєних січовиків з переважаючими силами угорців. Почалася трагедія Карпатської України.

Коли стало зрозуміло, що далі чинити опір неможливо, захисники молодій державі окремими групами почали переходити кордон. Одні пішли в Румунію, інші до Польщі, частина в Словаччину, а деякі подалися в гори, аби продовжувати партизанську боротьбу. До останніх належав і Федір Тацинець, який із своїм загonom опинився на Воловеччині. 16 березня відбулася остання зустріч В.Гренджі-Донського з Тацинцем: «Зустрічаю Федора Тацинця... Знаюмлю його з своїм планом, а також звертаю увагу на саму вузьку, стислу долину з другого боку Гуцульщини — від Брустур до Околи. Коли доступ від Требушан з одного боку, а від Брустур з другого, буде понищений, або бодай на кільканадцятьох місцях добре забарикадований надрубаними деревами, то для мадярів гуцульська улоговина стане недоступною, хоч би на деякий час. Стискаю руку земляка Тацинця і прощаюсь...». Більше не бачились.

Василь Гренджа-Донський був заарештований і опинився в концтаборі, де і дізнався про смерть свого товариша. Загін Тацинця ще тримався в горах. Окремі групи борців, очолювані С.Росохою, М.Крупною та іншими, не змірились з окупацією. Саме про них так багато говорилося на розширеній раді НРУ в Хусті, присвяченій річниці Карпатської України. Сучасні історики не мали точних відомостей про те, як і де загинув Тацинець. Помилки допустився і львівський історик Богдан Якимович, який у своїй статті «Карпатська Україна» писав, що «довго воювали стрільці на Воловеччині під командою поручника Федора Тацинця, який сам загинув у бою».

Тацинець у бою не загинув. Угорська адміністрація оголосила, що всім січовикам, які припинять боротьбу, буде надана амністія, і Федір вирішив повернутися додому, в рідний Келечин.

Через деякий час він був заарештований і відправлений до Волово-го. Разом з ним були ще три січовики. Два з них — галичани, а один з Торуня. В.Гренджа-Донський писав: «Ув'язнених січовиків по дорозі били рушницями та палицями. В селі Сойми бачили їх селяни ув'язненими, пов'язаних один до одного, збитих так, що їх обливала кров». Тепер на місці страти — густий ліс, а навколо височать прекрасні архітектурні споруди санаторію. А тоді... Наступного дня молоді хлопці прибігли на місце злочину, скоєного окупантами. Серед них і Еміл Медвідь (нині житель с.Лопушне), який згодом розповів про те, що він бачив. А саме — трупи чотирьох страчених. Про це писав і Гренджа-Донський: «Збитих січовиків завели до того лісу і на одній поляні розстріляли всіх чотирьох...». Видатний закарпатський поет глибоко переживав смерть свого побратима. З болем у серці він писав:

«Тацинця в Соймах спіймали,
збиткували цілу днину,
покатованого вбили
й закопали, мов здохлину...».

Про розстріляних у Соймах створювалися легенди. Вони свідчили про популярність у народі січовиків, зокрема Тацинця. «Люди знайшли спільну могилу та з синьо-жовтими прапорами славно їх поховали. Один прапор поставили на їхню високу могилу. Про цей похорон довідалися мадяри і вишукували тих, хто відважився похоронити січовиків. Проте знайшлася потвора і видала, до речі, зовсім невинного селянина. Мадяри відвели його на ту могилу і розстріляли. Вмираючи, селянин так голосно крикнув: «Слава Україні!», що зрадник оглух, а мадяри попадали на землю». Ця легенда нагадує одну з численних казок, якими з давніх-давен славився наш край і народ. Як писав поет:

«Тож пам'ять — теж історія своя,
як подруга надійна аж до скону:
це шлях і час, ім'я і течія,
і стежка, що виводить із затону» [247, 249, 287]

ФЕДЕЛЕСИ КИРИЛО ІВАНОВИЧ **(1881-1950)**

Відомий громадсько-політичний і релігійно-культурний діяч Закарпаття Кирило Іванович Феделеш народився 20 серпня 1881 р. в с. Тополя Снінського округу (сучасна Словаччина) в родині греко-католицького священика. Початкову освіту юний Кирило отримав у рідному селі. Пізніше він навчався в Ужгороді — спочатку в гімназії, а згодом в духовній семінарії. Бажання навчатися у вищих навчальних закладах привело К.Феделеша в Будапешт, де він студіював протягом двох років на філософському факультеті місцевого університету. Водночас він працював учителем релігії при греко-католицькій парафії. Проте за відкриті українсько-національні погляди керівництво Будапештського вузу виключило К.Феделеша з університету [167, С.186].

Повернувшись на батьківщину, Кирило Феделеш у 1909 р. був висвячений в сан священика. Ніс службу в с. Тур'я Пасіка Перечинського округу (1909 р.), а згодом в с. Розтока Верецького округу (1909-1918 рр.) та в с. Руське Поле Тячівського округу (1918-1922 рр.). Перейшовши на викладацьку роботу, з 1922 р. по 1928 р. К.Феделеш працював помічником, а пізніше професором Ужгородської та Берегівської гімназій. Упродовж 1928-1939 рр. він викладав релігію і німецьку мову [798, С.62-63].

Кирило Феделеш стояв біля витоків культурно-просвітньої організації «Просвіта», був одним із її засновників (1920-р.) та активних діячів. Упро-